

ТЕОРІЯ ТА ІСТОРІЯ ДЕРЖАВИ І ПРАВА

УДК 34.01

О. О. Барабаш

кандидат юридичних наук,
доцент кафедри адміністративного та інформаційного права
Національного університету «Львівська політехніка»

СУТНІСТЬ ЯВИЩА ДЕЛІНКВЕНТНОЇ ПОВЕДІНКИ ЛЮДИНИ

У статті проаналізовано сутність явища делінквентної поведінки людини, визначено його ознаки. Визначено категорію осіб, які найбільш схильні до проявів делінквентної поведінки. Наведено та охарактеризовано види делінквентної поведінки людини.

Ключові слова: поведінка людини, девіантна поведінка, делінквентна поведінка, соціально-негативна поведінка, злочинна поведінка.

Постановка проблеми. Останнім часом спостерігається загальне зростання рівня злочинності як у країнах із помітним соціальним розшаруванням, так і у розвинутих індустріальних країнах. У нашій країні зростання різного роду девіацій значною мірою зумовлено незавершеністю трансформаційних процесів та відсутністю загальнонаціональної ідеології. Особливо непокоїть зростання кількості неповнолітніх правопорушників. Проблема девіантної поведінки є міждисциплінарною, перебуває у центрі уваги кримінологів, психологів, соціальних педагогів, медиків, що робить необхідним комплексний підхід до вивчення такої поведінки з урахуванням генетичних, соціальних та психологічних контекстів її патогенезу, механізмів формування, факторів ризику та вразливості, включаючи віковий та динамічний аспекти, а також соціальний прогноз. Девіантна поведінка проявляється у порушенні індивідом соціальних норм і характеризується певними відхиленнями. Так, поведінка має різні види: адиктивна, делінквентна, аморальна [1, с. 65]. Тому вважаємо за необхідне дослідити один із таких видів поведінки людини, а саме – делінквентну.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Сутність делінквентної поведінки досліджували: М. Чунусов, М. Докторович, А. Дмитров, М. Фіцула, А. Боднар, Н. Макаренко та ін.

Мета статті – дослідити сутність явища делінквентної поведінки людини.

Виклад основного матеріалу. Категорія «делінквентна» запозичена із зарубіжної соці-

ології і кримінології, активно використовуються у вітчизняних дослідженнях, присвячених проблемі відхилень у поведінці. Категорія «делінквентність» (delinquency) є родовою для визначення соціально-негативної поведінки, що пов'язана з порушенням правових та інших (моральних, етичних) норм, а юридичний термін «делінквентність» широко поширений у міжнародному праві, а також у кримінології і законодавстві США, Великобританії і країнах Західної Європи [2, с. 159].

Делінквентна поведінка (від лат. delinquens – гріх, хибний вчинок, провина; delinquens – правопорушник, злочинець, бунтівник) є видом соціально неприйнятної поведінки (Н. Смелзер, В. Фокс), що охоплює типи відхилень від норми: асоціальність та антисоціальність [1, с. 66]. Асоціальна й антисоціальна протиправна поведінка пов'язана з такими дефектами соціалізації: 1) дефекти в організації виховання, що призводять до розвитку антисуспільної орієнтації й асоціальної мотивації; 2) дефекти в розумінні та виконанні соціальних ролей, що спричиняють заперечення ролі, нерозуміння її соціальної значимості або відхилення від виконання ролі; 3) дефекти в системі спілкування; 4) дефекти індивідуального соціального досвіду, що залежать від помилок у вихованні, специфіки спілкування (наприклад, у родині), засвоєння норм асоціальної поведінки як негативних моделей для ототожнення; 5) дефекти соціального контролю, що залежать від недостатньо ефективної діяльності родини,

навчально-виховних і виробничих організацій, правоохоронних органів; б) дефекти соціальної адаптації, які відображають, зокрема, процеси міграції та урбанізації [3, с. 7].

Слід зауважити що термін «делінквентність» за кордоном не застосовується до визначення категорії «злочинність». Так, в англійській мові злочин, злочинність позначаються словом *crime*, а термін «делінквентність» (*delinquency*) має багатозначне і широке тлумачення. Основні його значення такі: 1) невиконання обов'язків, порушення (договору, закону), правопорушення; 2) акт делінквентної поведінки; 3) провина, упущення, провинність [4 с. 152]. У загальному сенсі основне значення категорії «делінквентна поведінка» за кордоном відображає зневагу обов'язками, провину; друге ж значення «злочинність» уживається рідше й у низці його синонімів виражає найменшу міру серйозності злочину [2, с. 159].

Серед українських науковців досі немає єдиного підходу до визначення сутності поняття «делінквентна поведінка». У спеціальній літературі розглянутий термін використовується у різних значеннях. А. Личко, ввівши в практику підліткової психіатрії поняття «делінквентність», обмежив ним дрібні антигромадські дії, що не підлягають кримінальній відповідальності [5, с. 52]. Це, наприклад, шкільні прогули, прилучення до асоціальної групи, дрібне хуліганство, знущання над слабкими, віднімання дрібних грошей. В. Ковальов заперечує проти такого трактування делінквентності, вважаючи, що делінквентна поведінка є поведінкою злочинною [6, с. 87].

Ознаками, за якими можна визначити віднесення поведінки людини до делінквентної, є:

1) брехня (навмисна, пов'язана з отриманням матеріальної користі, ухилення від виконання своїх обов'язків, шахрайські витівки);

2) дії, які не відповідають статусу неповнолітньої особи (купівля алкоголю, відвідування місць, вхід у які не рекомендований неповнолітнім, тривалі втечі з дому, шкільні пропуски);

3) бійки (наприклад, із використанням зброї чи з проявом жорстокості);

4) крадіжки (переважно предметів, котрі не мають значної матеріальної цінності);

5) адикції (вживання психоактивних речовин, гемблінг тощо);

6) нанесення шкоди іншим людям (зокрема, матеріальної шкоди – навмисне псування чужого майна);

7) порушення адміністративного правопорядку (псування шкільного майна, водіння у нетверезому стані) [7, с. 182].

Набуття делінквентності зумовлене низкою суб'єктивних і об'єктивних факторів, знаходить свій розвиток у різних контекстах: органічному, особистісному, соціальному та надособистісному, котрі доволі тісно між собою пов'язані; їх ретельне вивчення створить умови для подальшого розв'язання та попередження цієї актуальної проблеми [1, с. 67].

У вузькому значенні термін «делінквентність» є синонімом поняття злочинності, індивідуальної і групової злочинної поведінки. При цьому «злочинність» є кримінологічною категорією, що означає сукупність усіх фактично скоєних протиправних діянь, за кожне з яких передбачена карна відповідальність, а також масове негативне соціально-правове явище, що має певні закономірності, кількісні і якісні характеристики. У широкому сенсі вживається як термін, що узагальнює різноманітні форми поведінки, що відхиляється, починаючи з найбільш небезпечних видів, таких як правопорушення та злочини, і закінчуючи дисциплінарною провинною і недотриманням обов'язків [2, с. 160]. Істотно різняться думки авторів щодо визначення типів «делінквентної поведінки», серед якої називають: агресивно-насильницьку поведінку (зокрема, образи, побої, підпали, садистські дії, спрямовані проти особистості людини); корисливу поведінку (дрібні крадіжки, здирство, угони автотранспорту та інші майнові посягання, пов'язані з прагненням отримати матеріальну вигоду); поширення і продаж наркотиків (І. Галагузова [8, с. 216]); агресивну, насильницьку та ворожу поведінку; дрібні порушення морально-етичних норм, що не досягають рівня злочину (О. Змановська [9, с. 102]); систематичні пропуски занять, порушеннях суспільних норм поведінки, дрібне хуліганство, крадіжки, бійки, відбирання грошей та речей (Д. Єнікеев, Е. Крайніков [9, с. 93]); дрібні антигромадські дії, що не спричиняють за собою карної відповідальності (А. Личко [10, с. 52]), та інші. Отже, у загальному сенсі можна констатувати певну невизначеність як щодо визначення категорії «делінквентна поведінка», так і стосовно форми її прояву.

По-перше, делінквентна поведінка – це завжди поведінка, що відхиляється від норми; по-друге, делінквентна поведінка – це поведінка, що порушує встановлені законодавством пра-

вові норми; по-третє, категорія «делінквентна поведінка» складається з окремих поведінкових актів, що демонструють представники певних вікових категорій. Науковці мають спільну думку щодо визначення першої та другої ознаки, водночас щодо третьої ознаки думки істотно різняться [2, с. 159].

Ми підтримуємо думку М. Чунусова, який вважає, що делінквентна поведінка – це поведінка, за якої неповнолітні здійснюють проти-правні вчинки, які мають зовнішні ознаки правопорушень, але за які вони не можуть нести юридичну відповідальність з огляду на те, що у них не настав стан юридичної дієздатності [2, с. 160].

У кримінології делінквентну поведінку визначають як суто молодіжне правопорушення, тобто таке, яке вчиняють молоді люди віком від 12 до 20 років. Оскільки ці рамки відповідають віковій підготовки до військової служби (16–18 років) та безпосереднього її проходження (18–27 років), то саме серед молоді призовного віку найчастіше трапляються прояви делінквентної поведінки. На відміну від девіантної, делінквентна поведінка характеризується асоціальними вчинками дітей, які повторюються та утворюють певний стійкий стереотип дій, що порушують правові норми, але за які не притягують до кримінальної відповідальності через їхню обмежену суспільну небезпеку або малий вік дитини, який не дає змоги притягти до кримінальної відповідальності [11, с. 53].

Підлітковий вік відрізняється підвищеною чутливістю до зовнішніх та внутрішніх чинників, оскільки у цей час радикально змінюється соціальний статус особи. Змістові та процесуальні особливості соціалізації у цьому віці визначають і посилюють делінквентні прояви у підлітків. Вплив середовища у підлітковому віці посідає чільне місце, причому кожний окремий прояв делінквентної поведінки зумовлений складною взаємодією вікових, індивідуально-типологічних, індивідуально-психологічних та соціально-педагогічних детермінант [12, с. 358].

Схильність до правопорушень у підлітків зумовлена їхніми індивідуально-психологічними та соціальними особливостями. Відхилення у поведінці підлітків найчастіше пов'язане не з одним, а з кількома соціальними, індивідуальними факторами та їх комплексами [13, с. 221].

Соціальні відхилення бувають: корисливої орієнтації – правопорушення, проступки, пов'язані з бажанням отримати матеріальну, грошову,

майнову користь (крадіжки, пограбування, протекція); агресивної орієнтації – дії, спрямовані проти особистості (образа, хуліганство, побої); соціально-пасивного типу – бажання самоусунутись від активного способу життя, ухилитись від виконання службових обов'язків, небажання вирішувати особисті та соціальні проблеми (ухилення від виконання посадових обов'язків, алкоголізм, наркоманія, токсикоманія, суїцид). Основні види делінквентної поведінки належать до двох перших орієнтацій, тобто корисливої або агресивної: хуліганство, крадіжки, грабїж, вандалізм, фізичне насильство, наклеп, шахрайство, хабарництво, вимагання, зловживання службовим становищем, посадова підробка, випуск недоброякісної продукції тощо [14, с. 387].

Психологи виокремлюють такі групи делінквентних осіб: 1) індивіди, які здійснюють правопорушення під впливом певних обставин чи оточуючих людей; 2) особи з достатнім рівнем правосвідомості, але пасивним ставленням до інших порушників та правових норм; 3) люди, що випадково здійснюють правопорушення; 4) особи, що свідомо порушують правові норми [15].

Суб'єктами делінквентної поведінки можуть бути: одна особа, випадкова група, ситуаційна група за попередньою змовою, організована група, блок груп.

У груповому суб'єкті делінквентної поведінки існує рольовий розподіл:

– організатори – вони ж ініціатори, керівники, ідеологи, що керують злочинною групою;

– активні учасники – другі особи, що постійно беруть участь у злочинній діяльності, ідентифікують себе з її цінностями, постійно реалізують специфічні для цієї групи моделі поведінки, виражають її інтереси, забезпечують безпеку;

– безпосередні учасники – особи, що беруть участь в окремих епізодах розкрадання [16, с. 37].

Профілактика делінквентної поведінки підлітків є суцільною структурною одиницею та складається із таких основних напрямів: загальна профілактика делінквентності та індивідуальна профілактика делінквентності. Загальна профілактика делінквентності – це специфічна діяльність соціальних інститутів, спрямованих на виявлення, усунення чи нейтралізацію чинників, обставин, ситуацій, що формують делінквентну поведінку підлітків та зумовлюють вчинення злочину; розробка чи вдосконалення уже наявних спеціальних засобів протидії

суспільно небезпечним діянням неповнолітніх. Індивідуальна профілактика делінквентності – це система диференційованого індивідуального соціально-педагогічного впливу на підлітків, спрямована на виявлення соціально-психологічних особливостей розвитку підлітків в онтогенезі і регулювання такого організованого педагогічного втручання, яке спроможне забезпечувати індивідуальні рушійні механізми профілактики делінквентності [17, с. 101].

Висновки і пропозиції. Делінквентна поведінка – це поведінка, за якої неповнолітні здійснюють протиправні вчинки, які мають зовнішні ознаки правопорушень, але за які вони не можуть нести юридичну відповідальність з огляду на те, що у них на настав стан юридичної дієздатності. Суб'єктами делінквентної поведінки є особи молодого віку, що пояснюється психофізіологічними змінами в їхньому організмі.

Список використаної літератури:

1. Докторович М.О. Делінквентна поведінка особистості: факторний аналіз / М.О. Докторович // Науковий вісник Миколаївського державного університету імені В.О. Сухомлинського. – 2010. – Т. 2. – Вип. 4. – С. 65–68.
2. Чуносів М.О. Класифікація видів делінквентної поведінки як теоретична проблема / М.О. Чуносів // Комп'ютерно-інтегровані технології: освіта, наука, виробництво. – 2013. – № 11. – С. 158–161.
3. Димитров А.В. Основы пенитенциарной психологии / А.В. Димитров, В.П. Сафронов. – М. : Моск. психол.-соц. ин-т, 2003. – 176 с.
4. Англо-русский полный юридический словарь / состав. А.С. Мамулян. – М. : Лингво, 1993. – 400 с.
5. Социальные отклонения / под ред. В.Н. Кудрявцева. – М. : Юрид. лит-ра, 1989. – 213 с.
6. Ремшмидт Х. Подростковый и юношеский возраст: проблемы становления личности / Х. Ремшмидт. – М. : Мир, 1994. – 320 с.
7. Фіцула М.М. Відхилення у поведінці неповнолітніх: шляхи їх попередження / М.М. Фіцула, І.І. Парфанович. – Тернопіль : Навч. книга – Богдан, 2008. – 432 с.
8. Социальная педагогика : [учеб. пособие для студ. высш. учеб. заведений] / под общей ред. М.А. Галагузовой. – М. : Гуманит. изд. центр «Владос», 2006. – 416 с.
9. Змановская Е.В. Девиантология: Психология отклоняющегося поведения : [учеб. пособие для студ. высш. учеб. заведений] / Е.В. Змановская. – М. : ИЦ «Академия», 2004. – 288 с.
10. Личко А.Е. Психопатии и акцентуации характера у подростков / А.Е. Личко. – СПб : Речь, 2010. – 256 с.
11. Криминальная мотивация / под ред. В.Н. Кудрявцева. – М. : Наука, 1986. – 303 с.
12. Богомолова М.Ю. Делінквентна поведінка підлітків як соціально-педагогічна проблема / М.Ю. Богомолова // Педагогічні науки. – 2011. – Вип. 59. – С. 357–362.
13. Бахур О. Психологічна характеристика підлітків з делінквентною поведінкою / О. Бахур. – С. 220–226.
14. Шмелев А.Г. Делинквентное поведение / А.Г. Шмелев // Основы психодиагностики. – М. – Ростов н/Д : Феникс, 1996. – С. 383–401.
15. Завражин С.А. Подростковая делинквентность. Транскультурная перспектива / С.А. Завражин // СоцИс. – 1995. – № 2.
16. Боднар А.Я. Особливості проявів делінквентної поведінки в Збройних Силах України / А.Я. Боднар, Н.Г. Макаренко // Наукові записки НаУКМА. Педагогічні, психологічні науки та соціальна робота. – 2011. – Т. 123. – С. 35–39.
17. Невский И. Ранняя диагностика и профилактика педагогической запущенности детей / И. Невский, Р. Овчарова. – Курган, 1985. – 226 с.

Барабаш О. О. Сущность явления делинквентного поведения человека

В статье проанализирована сущность явления делинквентного поведения человека, определены его признаки. Определены категории лиц, наиболее склонных к проявлениям делинквентного поведения. Приведены и охарактеризованы виды делинквентного поведения человека.

Ключевые слова: *поведение человека, девиантное поведение, делинквентное поведение, социально-негативное поведение, преступное поведение.*

Barabash O. O. The essence of the phenomenon of human delinquent behavior

In the article the essence of the phenomenon delinquent behavior of man, set his signs. Prescribed classes of persons who are most prone to the manifestations of delinquent behavior. Shows and characterized the types of delinquent behavior.

Key words: *human behavior, deviant behavior, delinquent behavior, socially negative behavior, criminal behavior.*